

POTENCJAŁ EDUKACYJNY KOMIKSU W CZASIE WOJNY THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF COMICS IN WARTIME

Marija Lavrenova^{1,2,A-F}, Anna Iwona Kocot^{1,A-F}

¹ Szkoła Podstawowa nr 38, Częstochowa, Polska

¹ Primary School no 38, Częstochowa, Poland

² Wydział Teorii i Metod Kształcenia Podstawowego, Uniwersytet Państwowy Mukaczewo, Ukraina

² Faculty of Theory and Methods of Basic Education, State University Mukaczewo, Ukraine

Lavrenova, M, Kocot, A., I., (2022)., Potencjał edukacyjny komiksu w czasie wojny / The educational potential of comics in wartime, Rozprawy Społeczne / Social Dissertations, 16, 301-315, <https://doi.org/10.29316/rs/153515>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza
i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 1

Literatura/References: 29

Otrzymano/Submitted:
28.07.2022

Zaakceptowano/Accepted:
05.09.2022

Streszczenie: W artykule podkreślono, że nowoczesna szkoła ma zapewnić kształtowanie i wszechstronny rozwój osobowości jednostki. Określono potencjał edukacyjny komiksu w warunkach stanu wojennego na Ukrainie.

Materiał i metody: Artykuł powstał po zapoznaniu się z bieżącymi materiałami dotyczącymi użytkowania komiksu jako narzędzia do pracy z dziećmi w czasie wojny.

Wyniki: Czytanie komiksów jest o wiele łatwiejsze i ciekawsze niż długich tekstów. Komiksy tworzone przez zespół Ministerstwa Edukacji i Kultury Ukrainy mogą być wykorzystane na lekcjach czytania literackiego, języka ukraińskiego, będą świetnym początkiem rozmowy lub lekcją edukacyjną o wychowaniu moralnym. Pomogą także rozwijać kreatywność mowy, wpływają na spójną mowę dziecięcą.

Wnioski: Na każdym etapie edukacyjnym znajdzie się miejsce dla zastosowania komiksu, jednak, aby było ono pełne i wiele wnoszące w umiejętności uczniów, jego treści muszą być dobrze dobrane. Oczywiście ostateczna decyzja należy do nauczyciela, którego zadaniem jest ocena, czy komiks jest adekwatny do wieku uczniów.

Słowa kluczowe: stan wojenny, komiks, porady informacyjne, edukacja uczniów szkół podstawowych

Summary: The article emphasises that a modern school is supposed to ensure the formation and comprehensive development of an individual's personality. The educational potential of comics under martial law conditions in Ukraine is identified.

Material and methods: The article was written after reviewing current materials on the use of comics as a tool for working with children during wartime.

Results: The comics created by the team of the Ministry of Education and Culture of Ukraine can be used in lessons of literary reading, Ukrainian language, and will be a great conversation starter or educational lesson on moral education.

Conclusions: At every educational level there will be a place for the use of comics, but in order for it to be complete and contribute much to the pupils' skills, the content must be well chosen. Of course, the final decision rests with the teacher, whose job it is to assess whether the comic is age-appropriate for the pupils.

Keywords: martial law, comics, information tips, education of primary school students

Adres korespondencyjny: Anna Iwona Kocot, Szkoła Podstawowa nr 38, ul. Szkoła, Sikorskiego 56, 42-200, Częstochowa, Polska; email: kocotek89@o2.pl, ORCID: 0000-0003-4282-5118

Copyright by: Akademia Bialska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II, Marija Lavrenova, Anna Iwona Kocot

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjnej-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wprowadzenie

W nocy 24 lutego Federacja Rosyjska rozpoczęła wojnę na pełną skalę z Ukrainą. Rosja przeprowadziła naloty na infrastrukturę krytyczną i obiekty wojskowe w wielu regionach Ukrainy. Tego samego dnia prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełeński podpisał dekret nr 64/2022 O *wprowadzeniu stanu wojennego na Ukrainie* (2022), który poparła Rada Najwyższa. W tym miejscu warto jest wyjaśnić, czym jest stan wojenny.

Stan wojenny jest szczególnym reżimem prawnym wprowadzanym na wypadek agresji zbrojnej lub groźby zamachu, zagrożenia niepodległości lub integralności terytorialnej (Smolyanuk, 2011). Stan wojenny został wprowadzony o godzinie 5:30 24 lutego 2022 roku i trwa do dnia dzisiejszego (dzień 153). Dla 40 milionów ludzi na Ukrainie i miliardów ludzi na całym świecie 24 lutego jest dniem inwazji Rosji na Ukrainę. Dla 7 milionów ukraińskich dzieci jest to dzień, w którym Rosja próbowała odebrać im przyszłość.

Organizacja procesu edukacyjnego w czasie wojny to nowe wyzwanie dla wszystkich nauczycieli. Jeszcze przed pandemią system edukacyjny Ukrainy stanął w obliczu wyzwań wynikających z wojny z Rosją na wschodzie Ukrainy. Choć wojna miała lokalny hybrydowy przebieg, nie stanowiła całkowitego zagrożenia dla całego systemu edukacji. Większość placówek edukacyjnych i ekspansja na Krymie zdołały stosunkowo szybko zaadaptować się, ewakuując się ze strefy okupacyjnej do innych miast Ukrainy (Kramarenko, Kornisheva, Silyutina, 2022).

Dziś dotkliwie brakuje prac związanych z wychowaniem w stanie wojennym. Literatura na temat edukacji w stanie wojennym jest zwykle przestarzała, a miejscami sięga czasów II wojny światowej i ówczesnego przemysłu edukacyjnego. Sytuacja kryzysowa wymaga natychmiastowego zrozumienia tego, co dzieje się w obszarze edukacji (Tierney, 2020).

Dzieci doznają największego uszczerbku na zdrowiu (psychicznym i fizycznym) podczas wojen. Strony konfliktu bardzo często łamią podstawową zasadę wojny: ochronę dzieci (Prucnal, 2012). Ogółem ponad 60% ukraińskich dzieci zostało zmuszonych do opuszczenia swoich rodzinnych domów. Nie wszystkim udało się uciec, niektórzy pozostali w swoich miejscach zamieszkania. Dyrektor generalna UNICEF Catherine Russell wyraziła swoją opinię w tej sprawie: *Sytuacja na Ukrainie nadal się pogarsza. Musimy pamiętać, że każde dziecko potrzebuje ochrony, edukacji, bezpieczeństwa i wsparcia* (UNICEF, 2022).

Niektóre dzieci bardzo potrzebują komunikacji, kontaktów interpersonalnych, inne chcą nowej

Introduction

On the night of February 24, the Russian Federation launched an all-out invasion of Ukraine. Russia has raided critical infrastructure and military facilities across Ukraine. On the same day, the President of Ukraine, Volodymyr Zelensky, signed the Decree No. 64/2022 on the introduction of martial law in Ukraine (2022), which was approved by the Verkhovna Rada. Here, it is worth reminding what martial law is and how it is defined.

Martial law means the imposition of a special legal regime introduced in the event of armed aggression or a threatened attack, or a threat to independence or territorial integrity (Smolyanuk, 2011). Martial law was introduced at 5:30 a.m. on February 24, 2022 and it continues to this day (day 153). For 40 million people in Ukraine and billions of people around the world, February 24 marks the beginning of Russia's invasion of Ukraine. For 7 million Ukrainian children, this is the day when Russia made an attempt to take away their future.

Education during war is a serious challenge for all teachers. Even before the pandemic, the education system of Ukraine was faced with the challenges of war with Russia in eastern Ukraine. This armed conflict was considered to be a local hybrid war that did not constitute a major threat to the entire education system. Following the annexation of Crimea by Russia, most educational institutions managed to adapt relatively quickly to the new circumstances, and were evacuated from the occupied territory to other Ukrainian cities (Kramarenko, Kornisheva, Silyutina, 2022).

Today, it is particularly regrettable that the research related to education during martial law is so scarce. The literature on education under martial law is usually outdated as it at times dates back to World War II and described the education system of that time. However, in an extreme situation, it is essential to obtain an immediate understanding of what is happening in education (Tierney, 2020).

During war, children suffer the greatest mental and physical damage to their health. The basic principle of war – the protection of children – is often broken by either party to the conflict (Prucnal, 2012). Overall, more than 60% of Ukrainian children were forced to leave their family homes. Not all of them managed to escape, some of them remained in their place of residence. In response to these events, UNICEF Executive Director Catherine Russell said: *The situation inside Ukraine is spiraling. We must remember that every single one of them needs protection, education, safety and support* (UNICEF, 2022).

Some children desperately need communication, interpersonal contacts, others want to learn

wiedzy. W wolnym czasie ktoś lubi spotykać się z innymi dziećmi przynajmniej na Zoomie, a ktoś potrzebuje wsparcia nauczycieli w czasie wojny (Kruszewska, Lavrenova, 2022).

Minister Edukacji i Nauki Serhij Szkarlet uważał: *Dzięki działaniom wojennym na Ukrainie dzieci są dziś pozbawione pokoju, wolnego nieba nad ich głowami, a także edukacji* (Szkarlet, 2022). Aby pomóc emocjonalnie najmniejszym Ukraincom w najtrudniejszych momentach wojny i wesprzeć patriotycznego ducha narodu ukraińskiego, zespół Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy opracował komiks dla dzieci w czasie wojny, składający się z porad informacyjnych dla dzieci i ich bliskich.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie potencjału edukacyjnego komiksów oraz możliwości ich wykorzystania w stanie wojennym.

Pochodzenie komiksu

Termin *komiks* pochodzi z języka angielskiego (*comic book*) i oznacza komediowy, zabawny, komiczny. Komiks to sposób na szybkie i efektywne przekazywanie informacji dzięki jednoczesnemu wykorzystaniu elementów graficznych i słownych.

W pracach Scotta McClouda (McCloud, 1994) znajdujemy inną definicję, *komiks – sąsiadujące rysunki i inne obrazy w znaczącej sekwencji, aby przekazać informacje i/lub wywołać zmysł estetyczny u czytelnika*. W słowniku języka polskiego pod hasłem: *komiks* znajdujemy takie wyjaśnienie: *jest to historyjka obrazkowa z tekstem ograniczonym do wypowiedzi bohaterów, umieszczonym w tzw. dymkach* (Drabik, Kubiak-Sokół, 2001).

Komiks, jako niezależny gatunek powstał w okresie między pierwszą a drugą wojną światową mniej więcej w tym samym czasie w Europie (Belgia, Francja) i Stanach Zjednoczonych.

Jest on formą składająca się z wielu elementów, które dobrze ze sobą współgrają. Odbiorca otrzymuje zarówno warstwę wizualną, jak i werbalną. Po takim opisie nasuwa się refleksja, że to doskonałe narzędzie do pracy na zajęciach lekcyjnych z dziećmi.

Komiksy na zajęciach edukacyjnych

Komiks w edukacji może być bardzo użyteczny z uwagi na obecne zainteresowania dzieci i młodzieży. Wykorzystywanie go na lekcjach powinno być między innymi nastawione na rozbudzenie ciekawości uczniów przez to, że poruszane w nim kwestie odnoszą się zwykle do świata im bliskiego. To dobry punkt wyjścia, by przykuć uwagę dzieci do prowadzonej tematyki lekcyjnej.

new things. In their spare time, some children keep in touch with their peers using Zoom, other needs the special support of their teachers during the war (Kruszewska, Lavrenova, 2022).

Serhij Szkarlet, the Minister of Education and Science, noted: *With the ongoing war in Ukraine, children are deprived of peace, free skies over their heads, and education* (Szkarlet, 2022). In order to provide emotional assistance to the young Ukrainians in the most difficult moments of the war and to cultivate the patriotic spirit of the Ukrainian people, a team of the Ministry of Education and Science of Ukraine developed a wartime comic book for children, featuring pieces of advice for children and their relatives.

This article discusses the educational value of comic books and how it can be used during the martial law.

The origins of comic books

A comic book is defined as a book that contains stories told in pictures. A comic book is a means to convey information quickly and efficiently using combined pictorial elements and text-based content.

Scott McCloud (McCloud, 1994) defines comic books as *juxtaposed pictorial and other images in deliberate sequence, intended to convey information and/or to produce an aesthetic response in the viewer*. A Polish dictionary defines a comic book as *a picture story with text representing a character's speech placed in the so-called speech bubbles* (Drabik, Kubiak-Sokół, 2001).

Comic books as an independent genre came into existence between the First and Second World Wars at about the same time in Europe (Belgium, France) and the United States.

It consists of many elements that blend well with one another. There is an interplay of the pictorial elements and the text. Judging by these definitions, a comic book seems to be a perfect education tool for working with schoolchildren in the classroom.

Comic books in education

Comic books can be an effective and efficient teaching tool they have long captured the attention and imagination of children and young people. They can be used in the classroom in order to draw the attention of schoolchildren to some important issues as learners find the stories told by a comic book more relatable. This is a good starting point

Edukacja przez komiks została doceniona przez metodyków, a traktowanie go, jako tekst kultury, pozwoliło na wpisanie go w podstawę programową szkół. Co prawda, sposób wprowadzenia komisu na zajęciach jest w dużej mierze zależny od nauczyciela i od jego inwencji twórczej, to jednak główny przebieg całego procesu dydaktycznego jest zawarty we wspomnianym wyżej dokumencie. Komiks na lekcji to nie tylko chęć i aspiracje pedagoga, ale to także wymóg edukacyjny w wielu państwach. (<https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-IV-VIII/Jezyk-polski>)

Poszukując komiksu, który odpowiadałby danej sytuacji lekcyjnej należy kierować się nie jednym, lecz wieloma kryteriami. Istotnym jest, aby dostosować utwór do wieku, potrzeb intelektualnych i stopnia rozwoju emocjonalnego uczniów. Jest to nadrzędna hierarchia kryteriów. Co więcej, każdy nauczyciel sam, indywidualnie musi ocenić, czy proponowany do analizy utwór będzie odpowiedni dla jego podopiecznych.

Analiza komiksów na lekcji musi dotyczyć wszystkich ich części składowych i występujących wzajemnych powiązań. Bardzo ważnym elementem komiksu jest jego fabuła, akcja i ogólna konwencja, w jakiej został narysowany.

Barbara Dyduchowa podając, iż koniecznym jest dostosowanie sposobu analizy do wieku i kompetencji ucznia, wyrocznia:

- odbiorcę bezkrytycznego (6-9 lat), który utożsamia się z bohaterami, przyswaja treści na poziomie baśniowym,
- odbiorcę wymagającego (9-11 lat), oczekującego współistnienia świata realistycznego i fantastycznego, ceniącego elementy wiedzy zawarte w komiksie,
- odbiorcę, który jest krytycznie nastawiony do komiksu, jako literatury, której czytać już nie wypada. (11 lat i więcej). (Dyduchowa, 1996)

W opinii Anieli Książek-Szczepanikowej, komiks bardzo znacząco akcentuje tak istotne pojęcia jak: typy akcji, odmiany humoru oraz kategorię konceptu. Kształtuje on nie tylko sprawności rozumienia symbolu i specyfiki różnych kodów przekazu, ale także wzbogaca uczniów o dodatkową wiedzę i umiejętności. (Książek-Szczepanikowa, 1996.)

Analiza komiksu, jako elementu spójnego z nauką w szkole i rozwijającego kompetencje dzieci to temat podejmowany przez wielu autorów. Zalety płynące z wykorzystania komiksu na zajęciach zostały zaakcentowane także przez B. Dyduchową w jej artykule. Zauważa ona, że głównymi korzyściami płynącymi z wykorzystania komiksów na lekcjach są: umiejętność rozróżniania prawdy

to make children interested in the topics discussed during the lesson.

Comic books have been appreciated as valuable teaching aids by experts in the methodology of teaching, and recognized as pieces of cultural heritage and as such included in the core curriculum. It is true that how comic books are used in the classroom depends largely on the preferences of teachers and their creativity, but the essence of the teaching process is defined in the above document. In many countries, the use of comic books in the classroom is mandatory rather than a matter of preferences and aspirations of individual teachers (<https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-IV-VIII/Jezyk-polski>)

The choice of a comic book that corresponds to a given lesson should be based on multiple criteria. It is important to remember that a comic book should be appropriate to age, intellectual needs, and emotional development of learners. These are the overriding criteria for selecting a comic book. Also, each teacher must individually assess whether the comic book proposed for be discussed in the classroom will be appropriate for the learners.

A comic book should be analyzed in terms of the components it is made of, and how they are interrelated. The plot and the general convention of a comic book are two essential components of this form of art.

Barbara Dyduchowa underlines that it is necessary to adapt the method of analysis to the age and the level of competence of learners, and distinguishes the following types of recipients:

- an uncritical recipient (6-9 years old), who personally identifies with the characters and internalizes the content as a fairy tale,
- a demanding recipient (9-11 years old) expects that the world of reality and phantasy coexist, and is able to appreciate the elements of knowledge featured in the comic book,
- a recipient who is critical of comic books as they believe it is no longer proper for them to read this type of literature (11 years and more). (Dyduchowa, 1996)

Aniela Książek-Szczepanikowa argues that comic books highlights the important notions, such as the plot types, different humor styles, and the category of concept. It helps develop the ability to understand the meaning of symbols and the specificity of various codes of communication, but also provides learners with additional knowledge and skills. (Książek-Szczepanikowa, 1996.)

Many authors have analyzed comic books as an element consistent with school curriculum that can be used as a teaching aid to develop the skills of schoolchildren. The advantages of using comic

i fikcji literackiej, a także rozpoznawanie pojęć czasu, miejsca i akcji (Dyduchowa, 1996).

Do innych wniosków dochodzi Anna Mazurkiewicz, która proponuje ujęcie tego tematu z nieco innej perspektywy. Zwraca ona uwagę na równie istotne, ale bardziej ogólne aspekty zastosowania komiksu. Według niej, treści prezentowane w dymkach pomagają dzieciom:

- zrozumieć, że komiks odnosi się do tekstu literackiego, który jest dla niego tłem;
- usystematyzować zdobyte wiadomości na temat tekstów kultury;
- zorientować uczniów na wizualny charakter otaczającego ich świata;
- kształcić kompetencje percepcji treści komiksowych;
- nauczać analizy i interpretacji kadru i przestrzeni;
- rozwijać kompetencje językowe;
- tworzyć ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i stylistyczne na podstawie tekstów w dymkach i dialogów bohaterów;
- rozwijać ekspresję swoich emocji (Mazurkiewicz, 2010).

Podsumowując, wielu autorów w swych pracach podkreśla walory pracy z komiksem. Pomimo różnych wariantów opinii, są oni zgodni, co do jego pozytywnego wpływu na rozwój jednostki, a także kompetencji czytelniczych i językowych dzieci. Aby zajęcia były jak najbardziej efektywne i korzystne dla dzieci, nauczyciel powinien wziąć pod uwagę wszystkie te elementy i starać się przeprowadzić lekcję tak, aby dawała ona wiele korzyści.

Możliwości różnorodnych działań edukacyjnych na zajęciach jest wiele. Przy pomocy komiksów można zrealizować wiele tematów i przećwiczyć wiele ważnych kompetencji. Poniżej zaprezentowano kilka przykładów pracy z obrazkiem i „dymkami”:

- działania na zdjęciach. Uczniowie uzupełniają swoją pracę obrazkami lub dają ilustrowaną ocenę do przeczytanej pracy.
- biografia na zdjęciach. Uczniowie potrafią opisać życie znanej im postaci historycznej, ilustrując ją różnorodnymi zdjęciami, rysunkami a także komentarzami.
- realizacja projektów studenckich. Ironia w projektach studenckich jest czymś dobrze postrzeganym. Czasami zbyt poważna prezentacja danego tematu projektu gubi uwagę słuchaczy.
- kompilacja tekstów do komiksów. Nauczyciel przygotowuje serię obrazków lub zdjęć połączonych jednym tematem. Studenci przygotowują dla nich teksty.

books in the classroom were also discussed by B. Dyduchowa. The author explains that using comic books in the classroom helps schoolchildren develop the ability to distinguish between truth and fiction, and to learn the concepts of time, place and action (Dyduchowa, 1996).

Anna Mazurkiewicz presents different conclusions as she approaches this matter from a slightly distinct perspective. Anna Mazurkiewicz highlights more general, albeit important aspects of using comic books in the classroom. She claims that the text presented in speech bubbles helps children:

- understand that the comic book refers to a literary text that forms its background;
- organize the acquired knowledge on the texts of culture in a systematic framework;
- become more sensitive to the visual aspects of the surrounding world;
- develop the critical skills necessary to interpret a comic book;
- learn how to analyze and interpret the frame and space;
- develop language skills;
- create vocabulary exercises and stylistic games based on speech bubbles and dialogues between the characters;
- develop the ability to express emotions (Mazurkiewicz, 2010).

To recap, many authors have highlighted the advantages of using comic books during school lessons. Despite the differences in opinions, they all agree that using comic books in the classroom can have a positive impact on the development of each schoolchild, as well as their reading and linguistic skills. In order for the school classes to be as effective, productive and enjoyable as possible, teachers should take into account all these elements to bring as many benefits as possible for schoolchildren.

There are plenty of educational activities that can be introduced in the classroom. With comic books, a vast array of topics can be covered and many important skills and abilities can be practiced. Below are some examples how pictures and speech bubbles can be used in the classroom:

- activities in the classroom. Schoolchildren are asked to add pictures or evaluate what they have read using illustrations.
- biography during classes. Schoolchildren can be asked to describe the life of a famous historical figure, illustrating it with various photos, drawings and comments.
- school projects. The sense of irony captured in school projects can be an additional asset. Sometimes, too serious a presentation of a given topic can be boring for the audience.

- seria filmów. Nauczyciel prezentuje filmy bez tytułów. Uczniowie po zapoznaniu się z obrazami sami wymyślają nazwy i podpisują wątki.
- słownik. Uczniowie mogą sami stworzyć komiks dla definicji ze słownika.
- ilustracja norm i zasad. Dzieci mogą zaprezentować pożądane zachowania w znanych im miejscach – np. w szkole, na stołówce, na ulicy itp.
- instrukcje. Przedstawione dla dzieci zasady, normy czy reguły w formie komiksów, które dzieci wykonają, zostaną lepiej zapamiętane.
- relacja z wydarzenia. Pobyt studentów na wycieczce, na której zrobiono zdjęcia może zostać przełożony na fotoreportaż z tekstem.
- brak ramek. Do komiksu, z którego usunięto kilka klatek można wymyślić i dopisać logicznie pasujące łańcuchy między nimi.
- brak słowa lub linie. To ćwiczenie motywuje dzieci do kreatywności, a dodatkowo wymaga stosowania zarówno znajomości gramatyki, jak i słownictwa.
- repliki lub zdjęcia we właściwej kolejności. To ćwiczenie można wykonywać zarówno samodzielnie, jak i w grupach.
- czytanie ze zrozumieniem. W tym przypadku komiks zasadniczo zastępuje zwykły tekst, który po przeczytaniu można analizować, odpowiadać na pytania i wykonywać ćwiczenia.

Autorką, piszącą o tworzeniu komiksów była także Janette Combs. W swojej książce przywołuje ona postać znanego na całym świecie Alberta Einsteina, który twierdził, iż w procesie myślowym nie są ważne słowa, a obrazy i znaki pojęć. A więc, efektywne myślenie obrazami jest odzwierciedlane werbalnie. Nasuwa się, więc wniosek, iż czytanie i tworzenie komiksów może być pomocne w zwerbalizowaniu uczniowskich snów, wizji i sposobów rozumienia. Zwraca ona również uwagę na umiejętność komunikacji i pracę w zespole podczas tworzeniu komiksu. Co więcej, XXI wiek to era technologii komputerowej, zatem dzieci mogą poszerzyć swoją sprawność posługiwania się komputerem, tabletem, czy innymi sprzętami elektronicznymi. Zdolność taka jest niezbędna w dzisiejszych czasach, w globalnym społeczeństwie sieci (Combs, 2003)

Uczeni z greckiego Uniwersytetu w Piraeus (Gene, 2013) punktuja kolejne zalety, dla których warto jest stosować komiks na lekcji, a także korzyści, jakie niesie on dla uczniów. Są to:

- motywacja – komiks może pomóc zaangażować się w zajęcia;
- wizualność – historia opowiedziana w komiksie nie pozostaje jedynie na poziomie słów,

- compilation of texts for comic books. The teacher prepares a series of pictures or photos linked to a particular topic. Students prepare texts to add to the pictures/photos.
- a series of movies. The teacher presents movies without titles. The students come up with names for the images they see and write down narrative threads.
- a dictionary. Students can create a comic to present vocabulary definitions.
- illustration of standards and rules. Children can present the desired behavior in their environment: at school, in the canteen, on the street, etc.
- instructions. Schoolchildren will easily remember rules, norms or principles presented in a comic book drawn by the children themselves.
- an account of events. A comic book can be drawn to write an account of a school trip, featuring the actual photos.
- missing frames. Several frames can be removed from a comic book and children can be asked to invent and add their own frames to create a logical narrative thread.
- missing words or lines. This is a creativity boosting exercise; children also learn grammar rules and vocabulary.
- replicas or photos in the correct order. This exercise can be done alone and in groups.
- reading skills. In this case, a comic book essentially replaces plain textbook – it can be analyzed, children can be asked to answer questions and do exercises.

Janette Combs also wrote about creating comic books. In her book, she recalls the words of Albert Einstein, who claimed that in the process of thinking, it is not words that matter, but images and signs of concepts. This means that effective visual thinking is reflected in verbal expression. There is evidence suggesting that reading and creating comic books can help learners express their dreams, visions and ways of understanding. The author also highlights that creating a comic book can drive the development of communication skills and teamworking abilities. Moreover, as the 21st century is the age of information and communication technology, children can expand their basic computer literacy skills and learn how to use other electronic devices more effectively when working on a comic book. Computer literacy is undeniably indispensable in today's global network society (Combs, 2003)

Also, scientists from the University of Piraeus in Greece (Gene, 2013) point to other advantages of

- wiec uczeń może jeszcze bardziej się utożsamić z bohaterem i wejść głębiej w jego świat;
- trwałość – komiks, jest zwielokrotnionym obrazem nieruchomym, więc jego analiza może być wstępem do opisu filmu;
 - intermedialność – ukazuje, jak można integrować z sobą różne treści przekazu;
 - popularność – wzbudza zainteresowanie i zachęca uczniów do bycia krytycznym odbiorcą tekstów medialnych;
 - rozwój rozumowania – zachęca uczniów do myślenia krytycznego i analitycznego (Gene, 2013).

Walory komiksów w szkole

Komiks na lekcjach to nie tylko smrodek przekazu treści językowych i kulturowych, może także przygotować ucznia do życia we współczesnym, także technologicznym i pełnym wirtualnych obrazów świecie (Pater-Ejgierd, 2010).

Samych potencjalnych tematów i treści edukacyjnych jest wiele. Jednak najważniejsze jest jednak to, co nauczyciel z nimi zrobi i jak przekazać je dzieciom. Aby komiksy wniosły w zajęcia jak najwięcej, należy zastanowić się nad kwestiami: co uczniowie mogą zdobyć poprzez zapoznanie ich z daną treścią i w jaki pokierować samym procesem edukacyjnym, by lekcja była dla nich ciekawa i by zyskali oni jak najwięcej. Potencjał edukacyjny komiksu wynika nie tylko z jego praktycznego wykorzystania, jako środka uczenia się, ale także z kształtowania wartości kulturowych jednostki.

Poniżej zdefiniowano walory dydaktyczne komiksu, a mianowicie:

- większość komiksów opiera się na integracji tekstu i obrazów;
- pojemność informacyjna;
- obrazowość i dynamika;
- przejrzystość i łatwość przekazywania wiedzy;
- umiejętność regulowania przepływu informacji;
- zwięzłość i dokładność języka, dramatyzacja wątków narracyjnych;

using comic books in the classroom, as well as the benefits it brings for learners. These include:

- motivation – a comic book can help schoolchildren immerse and engage more in school activities;
- images – the story in a comic book is told using both words and pictures, so the schoolchildren can more easily identify themselves with the protagonist and dive deeper into the world of a comic book;
- persistence – a comic book consists of multiplied sequential still images, so its analysis may introduce schoolchildren to a film analysis;
- integration of various media – a comic book shows how to integrate various forms of expression;
- popularity – a comic book is interesting for schoolchildren and encourages them to be critical recipients of the content published in media;
- development of reasoning – it encourages schoolchildren to think critically and analytically (Gene, 2013).

The advantages of using comic books in the classroom

Comic books can be used as a means of increasing exposure to vocabulary and conveying cultural content, but it can also prepare the learners to live in a modern world dominated by technology and filled with virtual images (Pater-Ejgierd, 2010).

It can be used as a teaching tool when discussing various topics and education content during lessons. The most important thing, however, is how these topics are handled by the teacher and how they are presented to the schoolchildren. In order for comic books to bring new quality to the classroom, it is necessary to consider the following aspects: what can schoolchildren learn from a comic book and how to manage the teaching process so that the lesson is both enjoyable and productive. The educational value of a comic book stems not only from its practical use as a teaching aid, it also shapes the cultural values of each individual learner.

The educational values of comic books are summarized below:

- most comic books integrate text and images;
- information capacity;
- pictures and dynamics;
- transparency and easy transfer of knowledge;
- ability to manage the flow of information;
- conciseness and accuracy, dramatization of narrative threads;

- gatunek gier;
- wielokrotne powtórzenia poszczególnych kadrów i fabuły jako całości;
- ekonomia wysiłku umysłowego w zakresie percepcji informacji;
- multimodalny charakter komiksów może zwiększyć zaangażowanie czytelników i ułatwia im naukę;
- zróżnicowanie zadań do reprodukcji, zrozumienia i twórczego przyswajania materiałów edukacyjnych za pomocą komiksów.

Potencjał edukacyjny komiksu to także:

- przedstawienie historii życia;
- możliwość analizy zachowania głównych bohaterów z uczestnikami zajęć;
- ledzenie związków przyczynowo-skutkowych między przeszłymi i przyszłymi wydarzeniami w życiu bohaterów;
- określenie wizji problemu u uczniów, promowanie świadomości ważnych aspektów, zwrócenie ich uwagi na przydatne informacje.

Istnieje wiele sposobów wykorzystania komiksu w procesie edukacyjnym, m.in. (Lavrenova, 2018):

- komiks autobiograficzny, który pozwala uczniom dzielić się głównymi faktami z ich życia, osobistych zainteresowań i może być wykorzystany przez nauczycieli szkół podstawowych, psychologów szkolnych i liderów klasowych podczas pracy edukacyjnej;
- aktywacja słownictwa. Komiksy te można wykorzystać do wprowadzenia i utrwalenia nowych elementów leksykalnych, na przykład na lekcjach języka ukraińskiego i polskiego;
- aktywizacja współpracy grupowej. Studenci mogą tworzyć komiksy zarówno indywidualnie, jak i w grupach. W procesie pracy grupowej mogą rozdzielać obowiązki związane z wykonaniem komiksu „zgodnie z możliwościami” każdego członka grupy, pomagać sobie nawzajem w doskonaleniu swoich umiejętności i zdolności. Mogą być wykorzystane na każdej lekcji, zwłaszcza podczas wdrażania metodyki projektowej, jako jej główny produkt i osobna część;
- doskonalenie umiejętności konwersacyjnych. Tworząc dialogi i repliki postaci z komiksów, uczniowie ćwiczą struktury językowe w kontekście, doskonałą umiejętności komunikacyjne i zachowania społeczne (Lavrenova, 2018).

Pozytywne wykorzystanie komiksów w edukacji szkolnej obserwuje się w Japonii, USA i krajach europejskich. W formie komiksów prezentowane są nie tylko materiały edukacyjne niezbędne do przyswajania wiedzy, ale także informacje wymagające

- game genre;
- multiple repetitions of individual frames and the plot as a whole;
- the economics of mental effort in terms of the perception of information;
- the multimodal nature of comic books can boost readers' engagement and facilitate learning;
- diversification of tasks – reproduction, understanding, and creative acquisition of knowledge by creating educational materials such as comic books.

Other educational values of a comic book also includes:

- presentation of a life story;
- ability to analyze the behavior of the main characters;
- tracking the cause-and-effect relationships between past and future events in the lives of protagonists;
- defining the students' perspective of a problem, promoting awareness of important issues, drawing attention to useful information.

There are many ways to use comic books in the educational process, including by means of (Lavrenova, 2018):

- an autobiographical comic book that allows schoolchildren to share the main facts about their life or present their individual interests, and can be used by primary school teachers, school psychologists and class leaders;
- greater vocabulary acquisition. Comic books can be used to introduce and consolidate new vocabulary during the lessons of Ukrainian and Polish;
- team work. Schoolchildren can create comic books both individually and in groups. In group work, they can learn to divide and assign responsibilities according to individual skills of each group member, and help one another in improving their skills and abilities. Comic books can be used during any classes, specifically when implementing project methodology, as the main project and a separate component;
- improving conversational skills. By creating dialogues and by reproducing comic book characters, learners can master language structures in context, improve communication skills, and practice social behavior (Lavrenova, 2018).

Comic books have been successfully implemented in school education in Japan, the USA, and in Europe. Comic books can be used as educational resources to help learners acquire new knowledge,

natychmiastowego zapoznania się z informacjami lub łatwiejszego zrozumienia, w szczególności: instrukcje użytkowania sprzętu AGD, czy informacje o zachowaniu w sytuacjach niebezpiecznych.

Josh Elder, artysta komiksowy i ekspert w dziedzinie umiejętności wizualnych, powiedział: *Komiksy mogą uratować życie* (Elder, 2014). Chodzi o obecność osoby w sytuacjach ekstremalnych, kiedy obecność materiału wizualno-instruktażowego zapewnia jego szybkie zapamiętanie lub możliwość natychmiastowego wykonania określonego algorytmu działań.

Zespół Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy opracował komiksy dla dzieci w czasie wojny, takie jak: *Porada dla obrońcy, Kto jest wolontariuszem?, Opowieść o Siłach Zbrojnych Ukrainy, Pilot Sił Powietrznych Ukrainy, Opowieść o pracy w powietrzu i urzędzeniach lotniczych, Duch Kijowa, Największy i najpotężniejszy samolot świata „Mriya”, Jestem lekarzem, Jestem pielęgniarką* i wiele innych. To zbiór porad informacyjnych dla dzieci i ich bliskich. Komiksy w ciekawej i barwnej formie przedstawiają niebezpieczeństwo amunicji, zaszczepiają w dzieciach poczucie odpowiedzialności za własne życie oraz ukazują procedury postępowania w przypadku wykrycia podejrzanych przedmiotów.

Przykłady komiksów

Proponujemy przykłady komiksów, które podczas pracy na lekcjach pomagają dzieciom ukraińskim w stanie wojennym zapoznać się z pracą pilota i żołnierzy Sił Zbrojnych, z zawodem lekarza wojskowego i pielęgniarek ratujących życie rannym podczas ostrzału i bombardowania, z wolontariuszami i ich pracą itp.

W 2017 roku komiks *Savka i kormoran* został stworzony z myślą o dzieciach w wieku szkolnym z obszarów frontowych we wschodniej Ukrainie. Głównym jego przesłaniem było uświadomienie, że amunicja odbiera życie cywilom, zwłaszcza dzieciom, które jeszcze nie rozumieją niebezpieczeństw wokół nich. Komiksy miały i nadal mogą pomóc dzieciom zrozumieć ryzyko i zagrożenia, chronić ich życie i zdrowie.

but also to convey information that is easy to understand and can be quickly recalled, such as instructions for using household appliances or information on what to do in dangerous situations.

Josh Elder, a comic artist and a visual skills expert, argues that *comic books can save lives* (Elder, 2014). It was found that, when exposed to extreme circumstances, people can more quickly comprehend and recall clear visual instructions and can instantly act upon in.

The team of the Ministry of Education and Science of Ukraine developed various comic books for children during the wartime, including: *Advice for a defender, Who is a volunteer?, A story about the Armed Forces of Ukraine, A pilot of the Ukrainian Air Forces, A story about working in the air and operating aviation devices, The Spirit of Kiev, The world's largest and most powerful plane "Mriya", I am a doctor, I am a nurse*, and many others. This is a collection of recommendations and pieces of advice for children and their family members. The comic books vividly present the danger of ammunition, instill in children the sense of responsibility for their own lives, and show what to do if they come across suspicious objects.

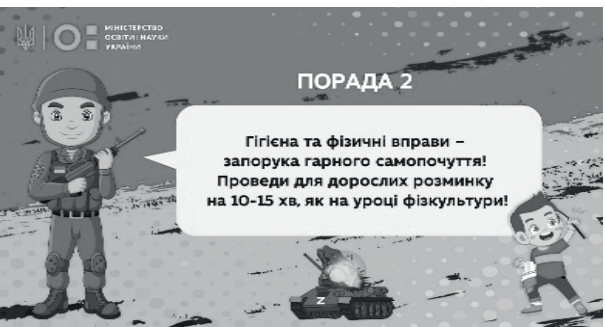
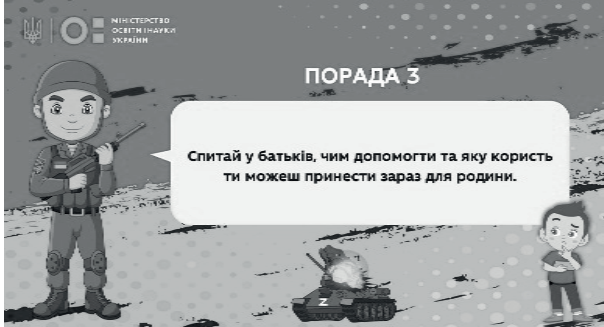

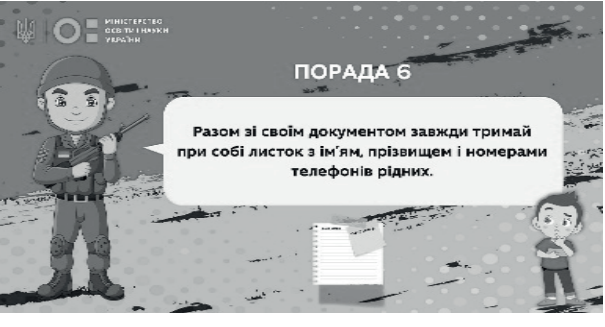
Examples of comic books

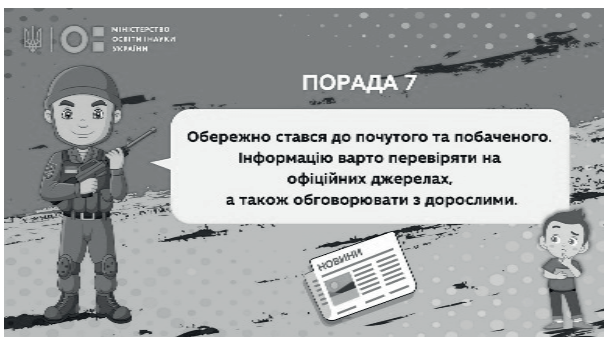
These are examples of comic books that can be used in the classroom during the martial law to help Ukrainian children learn more about the work of a pilot and soldiers of the Armed Forces, a military doctor and nurses saving the lives of those wounded during shelling and bombing, and the work of volunteers.

In 2017, the comic book *Savka and the Cormorant* was created for schoolchildren from frontline areas in eastern Ukraine. Its main message was to teach children that ammunition is dangerous and can take the lives of civilians. Comic books has helped and can still help children understand the risks and dangers, and protect their lives and health.

Rys. 1. Przykład komiksu dla dzieci na temat wsparcia psychologicznego, szkoleń i informacji (w dymkach tekst oryginalny ukraiński, pod obrazkiem tłumaczenie polskie)

Fig. 1. An example of a comic book for children to convey psychological support, training and information (the original Ukrainian text in speech bubbles, Polish translation below the picture)

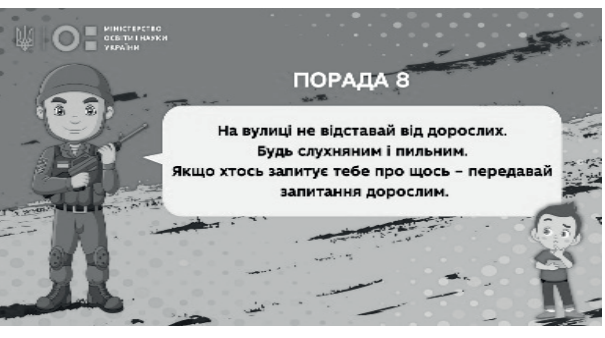
 <p>ПОРАДА 1</p> <p>Слідкуй за своїм здоров'ям! Твоє здоров'я – найголовніший скарб для України!</p> <p>Zadbaj o swoje zdrowie! Twoje zdrowie to najważniejszy skarb Ukrainy / Take care of your health! Your health is the most important asset for Ukraine.</p>	 <p>ПОРАДА 2</p> <p>Гігієна та фізичні вправи – запорука гарного самопочуття! Проведи для дорослих розминку на 10-15 хв, як на уроці фізкультури!</p> <p>Higiene i ćwiczenia fizyczne to klucz do dobrego zdrowia! Przeprowadź rozgrzewkę dla dorosłych przez 10-15 minut, jak na zajęciach z wychowania fizycznego! / Hygiene and physical exercise are the keys to good health! Do a 10-15 minute warm up exercises, just like in your physical education classes!</p>
 <p>ПОРАДА 3</p> <p>Спитай у батьків, чим допомогти та яку користь ти можеш принести зараз для родини.</p> <p>Zapytaj rodziców, jak możesz pomóc i jakie korzyści możesz teraz przynieść rodzinie. / Ask your parents what you can do and how you can help your family.</p>	 <p>ПОРАДА 4</p> <p>Будь уважним! Не чіпай незнайомі предмети на вулиці. Особливо іграшки та гаджети!</p> <p>Proszę o uwagę! Nie dotykaj nieznanych przedmiotów na ulicy! Zwłaszcza zabawek i gadżetów! / Note! Do not touch unidentified objects on the street! Do not touch any toys and gadgets!</p>
 <p>ПОРАДА 5</p> <p>Навчання – твоя найбільша допомога! Читай твори Т.Шевченка, Л.Українки, І.Франка та інших українських письменників. Вивчай напам'ять вірші про нашу Україну.</p> <p>Edukacja jest twoją największą pomocą! Przeczytaj dzieła T. Szewczenki, L. Ukrainki, I. Franko i innych pisarzy ukraińskich. Zapamiętaj wiersze o naszej Ukrainie. / Education is your greatest aid! Read the works of T. Shevchenko, L. Ukrainka, I. Franko, and other Ukrainian writers. Learn the poems about Ukraine by heart.</p>	 <p>ПОРАДА 6</p> <p>Разом зі своїм документом завжди тримай при собі листок з ім'ям, прізвищем і номерами телефонів рідних.</p> <p>Wrzecz z dokumentami zawsze trzymaj kartkę z imieniem, nazwiskiem i numerem telefonu krewnych. / Always keep a piece of paper with your relatives' name, surname and telephone number written on it along with your documents.</p>

ПОРАДА 7

Обережно стався до почутого та побаченого. Інформацію варто перевіряти на офіційних джерелах, а також обговорювати з дорослими.

Uważaj na to, co słyszałeś i widziałeś. Informacje należy sprawdzić w oficjalnych źródłach, a także przedyskutować z dorosłymi. / Pay attention to what you have heard and seen. Check the information in official sources and also discuss it with adults.

ПОРАДА 8

На вулиці не відставай від дорослих. Будь слухняним і пильним. Якщо хтось запитує тебе про щось – передавай запитання дорослим.

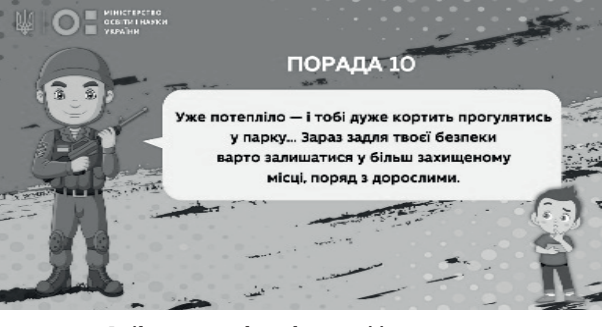
Bądź na bieżąco z dorosłymi na ulicy. Bądź posłuszny i czujny. Jeśli ktoś Cię o coś zapyta, przekaż pytanie osobie dorosłej. / Always stay with adults on the street. Be obedient and vigilant. If someone asks you a question, pass it on to an adult.

ПОРАДА 9

Якщо тобі страшно – говори з дорослими. Також не забувай продовжувати пізнавати світ. Якщо є можливість – читай, пиши, рахуй, малюй і досліджуй.

Jeśli się boisz, porozmawiaj z dorosłymi. Nie zapomnij też o poznawaniu świata. Jeśli jest taka możliwość - czytaj, pisz, licz, rysuj i odkrywaj. / If you are afraid, talk to adults. Also, don't forget to explore the world. If possible, read, write, count, draw and discover.

ПОРАДА 10

Уже потепліло – і тобі дуже кортить прогулятися у парку... Зараз задля твоєї безпеки варто залишатися у більш захищеному місці, поряд з дорослими.

Jeśli jest ciepło i chcesz iść na spacer do parku... Teraz dla twojego bezpieczeństwa warto zostać w bardziej bezpiecznym miejscu, obok dorosłych. / If it's warm and you want to go for a walk in the park ... For your safety, you should preferably stay in a safe place with adults.

ПОРАДА 11

Якщо на твій телефон прийшло повідомлення від невідомого адресата, не відкривай його. Це може бути небезпечним і зламати твій гаджет. Одразу покажи повідомлення дорослим.

Jeśli otrzymałeś wiadomość na swoim telefonie od nieznanego adresata, nie otwieraj go. To może być niebezpieczne i uszkodzić twój aparat. Natychmiast pokaż wiadomość dorosłym. / If you receive a message on your phone from an unknown recipient, do not open it. It could be dangerous and damage your device. Immediately show the message to adults.

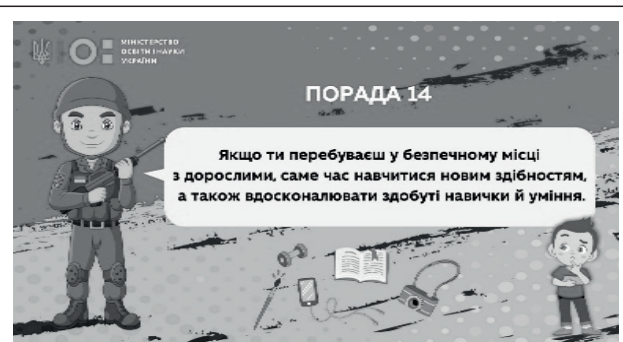
ПОРАДА 12

Не забувайте мріяти, адже саме мрії допоможуть побороти страх і тривогу.

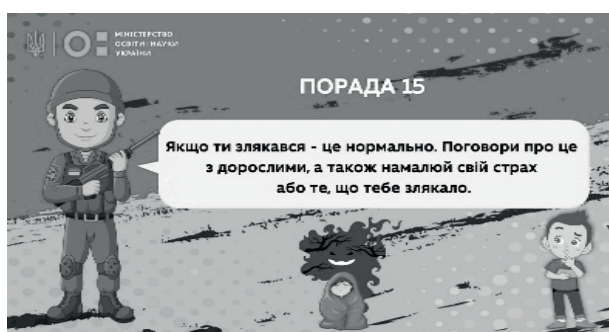
Не zapomnij marzyć, bo to marzenia pomogą przezwyciężyć strach i niepokój. / Don't forget to dream, because it is dreams that will help you overcome fear and anxiety.

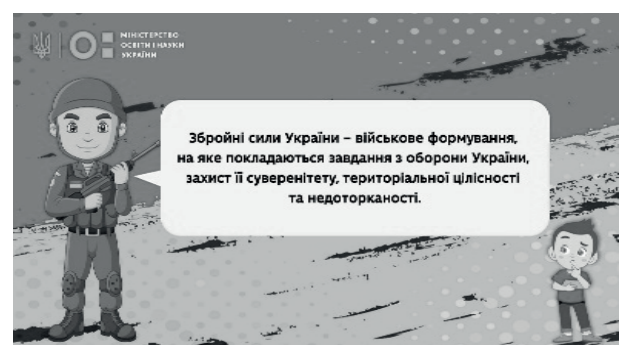
Teraz jest trudny okres dla wszystkich, dlatego ważne jest, aby słuchać siebie nawzajem i nie kłócić się. / Now is a difficult time for everyone, so it's important to listen to one another and not to argue.

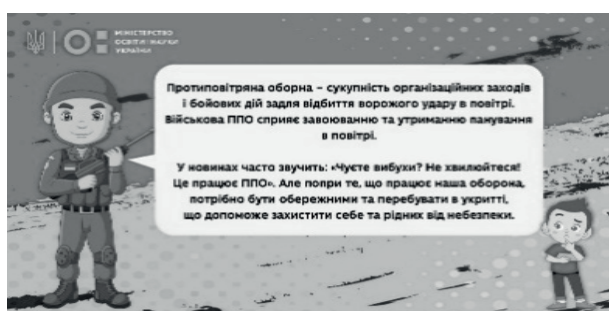
Jeśli jesteś w bezpiecznym miejscu z dorosłymi, to jest czas na naukę nowych zdolności i doskonalenie nabytych umiejętności / If you are in a safe place with adults, it is time to learn new abilities and improve those skills.

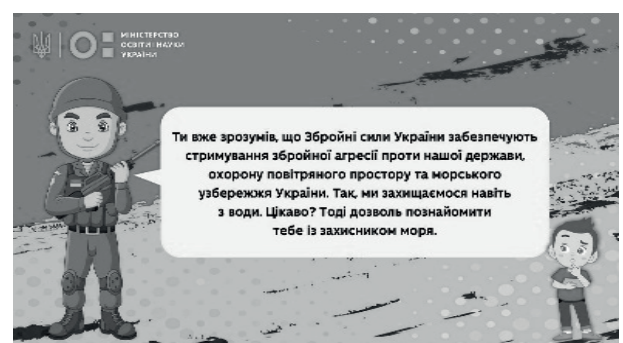
Jeśli się boisz, to normalne. Porozmawiaj o tym z dorosłymi, a także narysuj swój strach lub to, co Cię lęka. / It's normal to be scared. Talk to adults about it and also draw your fear or what you are afraid of.

Siły Zbrojne Ukrainy są formacją wojskową, której zadaniem jest obrona Ukrainy, ochrona jej suwerenności, integralności terytorialnej i nienaruszalności. / The Armed Forces of Ukraine are a military formation whose task is to defend Ukraine, protect its sovereignty, territorial integrity, and inviolability of frontiers.

Obrona przeciwlotnicza to zestaw środków organizacyjnych i działań bojowych mających na celu odparcie ataku wroga w powietrzu. Wojskowa obrona powietrzna przyczynia się do podboju i utrzymania dominacji w powietrzu. W wiadomościach często czytamy: „Słyszysz wybuchy? Nie martw się! Tak działa obrona powietrzna”. Ale pomimo tego, że nasza obrona działa, musisz być ostrożny i pozostać w schronie, co pomoże uchronić siebie i swoją rodzinę przed niebezpieczeństwem. / Anti-aircraft defense are combined organizational measures and combat actions aimed at repelling an enemy attack in the air. Military air defense contributes to the air conquest and helps keep air dominance.

Zrozumiałeś już, że Siły Zbrojne Ukrainy zapewniają odparcie agresji zbrojnej na nasze państwo, ochronę przestrzeni powietrznej i wybrzeża morskiego Ukrainy. Tak, chronimy się nawet przed atakiem z wody. / You now understand that the Armed Forces of Ukraine resist the military aggression against our country, and protect the air space and sea coast of Ukraine. Yes, we even counter attacks from water.

<p>You often get the messages: "Have you heard the explosions? Don't worry! This is how air defense works." But even though our defense forces work to protect you, you need to be careful and stay in the shelter to keep yourself and your family safe from danger.</p>	
---	--

Źródło: Інформаційний комікс для дітей у воєнний стан (Information comic for children in martial law); <https://osvitanova.com.ua/posts/5351-porady-vid-zakhysnyka-ukrainy-mon-rozrobylo-informatsiinyi-komiks-dlia-ditei-u-voiennyi-stan>

Source: Information comic for children in martial law); <https://osvitanova.com.ua/posts/5351-porady-vid-zakhysnyka-ukrainy-mon-rozrobylo-informatsiinyi-komiks-dlia-ditei-u-voiennyi-stan>

Komiksy wojenne na świecie

Komiksy z uwagi na ich różnorodną tematykę zostały podzielone na odpowiednie gatunki. Komiks wojenny to jeden z tych, które zyskały popularność w krajach anglojęzycznych po II wojnie światowej, np. amerykańskie komiksy wojenne.

Niedługo po narodzinach współczesnego komiksu w połowie lat 30. XX wieku wydawcy komiksów zaczęli umieszczać historie dotyczące wojny i przygód z nią związanych w wielogatunkowych tytułach zbiorczych. Jeszcze przed zaangażowaniem USA w II wojnę światową w komiksach, takich jak *Captain America Comics* można było przeczytać o wielkich walkach i bitwach przedstawiających superbohaterów walczących z Adolfem Hitlerem i nazistami.

W okresie powojennym komiksy o tematyce wojennej pojawiły się i zyskały szerokie grono odbiorców, a tym samym dużą popularność w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie w latach 50., 60. i 70. XX wieku. Ich tytuły koncentrowały się na II wojnie światowej, wydarzeniach militarnych USA, a także wojnie koreańskiej i wojnie w Wietnamie (Berger, 1973), np. brytyjskie komiksy wojenne

W 1937, tuż przed rozpoczęciem II wojny światowej w Wielkiej Brytanii rozpoczął się okres historii współczesnego komiksu wydanego 4 grudnia.

Potrzeba było jednak jeszcze wielu lat, aby stał się on rodzajem cotygodniowego komiksu, który większość starszego pokolenia Brytyjczyków zna dzisiaj.

Czarno-białe komiksy o tematyce wojennej zyskały popularność w Wielkiej Brytanii w latach 60. i 70. XX wieku. Przykłady obejmują takie komiksy jak *Commando* i cotygodniowe komiksy, takie jak *Battle Picture Weekly*, *The Victor* i *Warlord* (Riches, 2009). Te treści wydawane sprzed wielu lat bardzo różniły się od dzisiejszych komiksów dla dzieci. Były formą sztuki, niedocenianą w swoich czasach w porównaniu z ich europejskimi odpowiednikami.

Konkluzja

Czytanie komiksów jest o wiele łatwiejsze i ciekawsze niż długich tekstów. Komiksy tworzone

War comics around the world

Comic books have been classified into different literary genres according to their leading theme. War comics, specifically American war comics, have gained popularity in English-speaking countries after World War II.

Soon after the birth of modern comic books in the mid – 1930s, comic book publishers began to include stories about war and wartime adventures in multi-genre collective publications. Even before the US involvement in World War II, comic books such as *Captain America* comic books told stories about the great fights and battles depicting superheroes fighting Adolf Hitler and the Nazis.

In the post-war period, war comics gained a wide audience and became hugely popular in the United States and Canada in the 1950s, 1960s and 1970s. For example, comic books focused on WWII, historical events involving the US military forces, as well as the Korean War and the Vietnam War (Berger, 1973).

The first edition of 'The Dandy' was released on 4 December 1937, in the eve of World War II, which marks the birth of a modern comic book in the United Kingdom.

With time, 'The Dandy' became a weekly comic book that remains popular to this day among older generations of the British citizens.

Black and white war comic books gained popularity in Great Britain in the 1960s and 1970s. The most popular comic books included *Commando*, and weekly comic books such as *Battle Picture Weekly*, *The Victor*, and *Warlord* (Riches, 2009). These decades-old comic books are very different from contemporary comic books for children. This form of art that was underrated back then, compared to their European counterparts.

Conclusions

Reading comic books can be much easier and more interesting than reading long texts. The comic

przez zespół Ministerstwa Edukacji i Kultury Ukrainy mogą być wykorzystane na lekcjach czytania literackiego, języka ukraińskiego, będą świetnym początkiem rozmowy lub lekcją edukacyjną o wychowaniu moralnym. Pomogą także rozwijać kreatywność mowy, wpływają na spójną mowę dziecięcą. Dzięki ich pojemności, ograniczeniu tekstowym, integracji obrazu i tekstu, nie przeciążeniu informacjami, nauczyciel może urozmaicić lekcje i przekazać uczniom materiały informacyjne lub edukacyjne w przystępnej formie. W procesie pracy nad komiksami uczniowie analizują, rozróżniają, porównują, podkreślają najważniejsze przesłania. Komiksy są w stanie przyciągnąć wzrok uczniów, zmusić ich do przeczytania linijek tekstów wypowiadanych przez postacie i odtworzenia je.

Na każdym etapie edukacyjnym znajduje się miejsce dla zastosowania komiksu, jednak, aby było ono pełne i wiele wnoszące w umiejętności uczniów, jego treści muszą być dobrze dobrane. Oczywiście ostateczna decyzja należy do nauczyciela, którego zadaniem jest ocena, czy komiks jest adekwatny do wieku uczniów. Zdjęcia komiksowe, nawet o tematyce militarnej, stanowią wizualne wsparcie w nauce, pozwalają się zrelaksować, a mózg jest w stanie ponownie postrzegać informacje.

books created by the team of the Ministry of Education and Culture of Ukraine can be used in the classroom during lessons on literature and Ukrainian, as a good starting point to discuss the relevant topics, or to teach moral values. They will also help develop speech creativity and acquire coherent speaking skills. Thanks to their capacity, limited volume of text, integrated pictorial elements and text, and absence of information overload, teachers can upgrade lessons and provide students with informative or educational materials in an accessible and relatable form. Students can analyze, distinguish, compare, and highlight the key messages conveyed by comic books. Comic books can be visually attractive for schoolchildren who feel more encouraged to read the dialogues between characters and recreate them.

Comic books can be introduced at each stage of education, but must be carefully selected to reflect the level of learners' skills and abilities. It is the teacher who makes the final choice after assessing whether a particular comic book is appropriate for the age of the learners. Comic pictures, even military-themed, visually support the process of learning, but also help the learners relax, which translates into faster and more effective learning and better absorption of new information.

Bibliografia

1. Brak autora. (2022). *A comic for children from the frontline areas*. Pobrane z: <https://prometheus.ngo/works/savka-baklan/>.
2. Brak autora. (2022). *Advice from the defender of Ukraine: the Ministry of Education and Culture has developed an informational comic for children in a state of war*. Pobrane z: <https://mon.gov.ua/ua/news/poradi-vid-zahisnika-ukrayini-mon-rozrobilo-informacijnij-komiks-dlya-ditej-uvoyennij-stan>.
3. Berger, A. (1973). *The Comics - Stripped American*. New York: Penguin books.
4. Birek, W. (red.). (2008) *Komiks dla dzieci w Polsce – propozycje badawcze. W pobliżu literatury dziecięcej*. Rzeszów: Centrala.
5. Combs, J. (2003). *Creating comics: Visual and Verbal Thinking in the Ultimate Show and Tell, Williamsburg*. Pobrane z <http://www.janettekenedy.com/599site/combsproject.pdf>.
6. Drabik, L., Kubiak-Sokół A, Sobol, E. (2001). *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa: PWN.
7. Dyduchowa B. (1994). Co nauczyciel powinien wiedzieć o komiksie. *Polonistyka*, (nr 3), 6-8.
8. UNICEF (2022). *Two Million Children Have Already Fled Ukraine*. Pobrane z: <https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosc/dla-mediow/juz-dwa-miliony-dzieci-uciekly-z-ukrainy>.
9. Gene, Y. (2013). *Comics in Education*. Pobrane z: <https://www.geneyang.com/comicsedu/>.
10. Gromadzka, B. (2009). Historyjka obrazkowa i komiks jako wprowadzenie do narracji intermedialnej. *Widząc – rozumieć. Dydaktyka polonistyczna wobec edukacji wizualnej*. (nr 20), 23-24.
11. Grupa akademickich ekspertów i twórców komiksu. (2014). *C2E2: Creators, Educators Discuss Kids, Comics and Literacy*. Pobrane z: <https://www.cbr.com/c2e2-creators-educators-discuss-kids-comics-andliteracy/>.
12. Jędrzejewska, D. (2009). *Powieści Henryka Sienkiewicza jako inspiracja dla twórców komiksów*. Kato-wice: Składnica naukowa.
13. Książek-Szczepanikowa, A. (1996). *Ekranowy czytelnik*. Szczecin: Rozprawy i studia.

14. Kramarenko, I.S., Kornisheva, T.L., Silyutina I.O. (2022). Adaptation of distance education in higher education to the conditions of martial law. *Perspectives and innovations of science*, (nr 4). Pobrane z: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1386/1383>
15. Kruszewska, A., Lavrenova, M. (2022). The educational opportunities of Ukrainian children at the time of the Russian invasion: perspectives from teachers. *Education*, nr 3(13), 3-5. <https://doi.org/10.1080/03004279.2022.2083211>
16. Kuliczowska K. (1974). W obrazkowym mikroświecie. *Literatura na Świecie*, (nr 8), 9-12.
17. Lavrenova, M. (2018). Ways of using comics in the educational process Scientific Bulletin of Mukachevo State University. *Pedagogy and Psychology*, (nr 2), 7-13.
18. Lipka-Chudzik, K.(1995). Przekaz werbalny i niewerbalny w komiksie. Składnica naukowa. *Zeszyty komiksowe*, red. M. Błażejczyk, Pobrane z: <http://www.zeszytykomiksowe.org/strona.php?strona=skladnica>.
19. Marianthi ,V., Boloudakis ,M. Retalis, Symeon, From digitised comic books to digital hypermedia comics books: their use in education Pobrane z: www.comicstripcreator.org/files/papers/DigitalHypermediaComics.pdf.
20. Mazurkiewicz, A. (2010). Edukacja wobec kultury obrazu (na przykładzie komiksu) . *Biuletyn Informacji Bibliotecznych i kulturalnych Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi*, (nr 17), 9-11.
21. McCloud, S. (1994). *Understanding Comics: The Invisible Art*. New York. William Morrow Paperbacks.
22. Ostapenko, L. P., Solovyova, O.K. (2022). *Didactic potential of comics*. Pobrane z: http://www.institutemvd.by/components/com_chronoforms5/chronoforms/uploads/20160404154807_OstapenkoSoloviova.pdf.
23. Zalensky, W. (2022) *On the introduction of martial law in Ukraine. Decree №64/2022* Pobrane z: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>).
24. Pater-Ejgierd, N. (2010). *Kultura wizualna a edukacja*. Poznań: Fundacja Tranzyt.
25. Prucnal, M. (2012). *Protection of Children Against Participation in Hostilities in Contemporary International Law*. Warszawa: Ombudsman for Children's Office.
26. Riches, A. (2009). *When the Comics Went to War*. Wielka Brytania: Mainstream Publishing.
27. Smolyaniuk, V. (2011). *Martial law Political encyclopedia* . Kyiv. Parliamentary Publishing House
28. Teopltiz, K.T. (1985). *Sztuka komiksu*. Warszawa: Czytelnik.
29. Tierney, W. G. (2020). *Get real: 49 challenges confronting higher education*. New York: Suny Press.